

«ЯВКА З ПОВИННОЮ» ЧЛЕНІВ ОУН І БІЙЦІВ УПА В ПРОЦЕСІ ЛІКВІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ЛЬВІВЩИНІ

Протистояння між радянською владою і Організацією Українських Націоналістів (ОУН) та Українською Повстанською Армією (УПА) в Західній Україні під час Другої світової війни та по її закінченні не передбачало жодних компромісів. Представники радянсько-партійного апарату, карально-репресивних органів з одного боку та учасники і прихильники українського визвольного руху з другого платили власними життями, життями рідних і скаліченими долями близьких. Постійне напруження сил, нервово виснаження, голод і холод, безперервні втрати серед соратників були страшними випробуваннями, пройти які зуміли не всі.

На сьогодні написано ряд узагальнюючих колективних праць і монографій, що безпосередньо або опосередковано присвячені історії боротьби радянських органів влади з ОУН та УПА¹. Проте дедуктивний характер таких досліджень не дає можливості унаочнити регіональні особливості повоєнного протистояння, вивчити різноманітні фактори, що хоч і не були вирішальними, але не мало важили у справі ліквідації підпілля.

¹ Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.* — Київ, 1994. — Кн. 1. — 648 с.; Кентій А. *Нариси боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.)*. — Київ, 1999. — 110 с.; Киричук Ю. *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття*. — Львів, 2000. — 304 с.; Макаруч С. *Радянські методи розправи з бандерівцями (1944-1950 рр.)* // Галичина. Науковий і науково-просвітний краєзнавчий часопис. — 2001. — № 5-6. — С. 353-361; Нікольський В. *Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.)*. Історико-статистичне дослідження. — Донецьк, 2003. — 624 с.; Організація Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії. *Історичний нарис / Відп. ред. С. Кульчицький*. — Київ, 2005. — 494 с.; Русначенко А. *Народ збурений. Національно-визвольний рух опору в Україні й національні рухи в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії*. — Київ, 2002. — 519 с.; Сергійчук В. *Боротьба совєтської влади проти ОУН-УПА в післявоєнний період* // *Визвольний шлях*. — 2000. — № 11. — С. 42-58.; Шаповал Ю. *Війна після війни* // *Українська Повстанська Армія в боротьбі проти тоталітарних режимів* / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. — Львів, 2004. — С. 184-201; Ярош Б. *Тоталітарний режим у Західній Україні в 30-50-ті роки ХХ століття*. — Луцьк, 1995. — 175 с.; *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених* / В. В'ятрович (відп. ред.). — Львів, 2007. — 352 с.

У цій розвідці автор визначає чинники, які спричинили явку з повинною вояків УПА, підпільників ОУН та членів запілля Львівщини; з'ясовує чисельність тих, хто явився з повинною до радянських органів наприкінці Другої світової війни і під час повоєнної боротьби; простежує їхню подальшу долю.

Для послаблення підпілля ОУН та УПА в Західній Україні, радянська влада наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки намагалася відколоти ту частину повстанців, які вважались у доцільності дальшої боротьби, не вірили у власні сили чи попали в повстанські ряди ситуативно. Таку думку підтримує історик С. Макарчук, який стверджує, що в 1944 р. радянське керівництво надіялося подолати українське підпілля і збройні формування УПА насамперед шляхом демагогічних закликів до явки з повинною та іншими методами². З цією метою було видано низку звернень за підписами керівників центральних комуністичних органів в Україні до учасників визвольної боротьби з пропозицією скласти зброю та зголоситись у радянські установи на місцях, натомість їм гарантувалося прощення всіх «протин перед радянською владою».

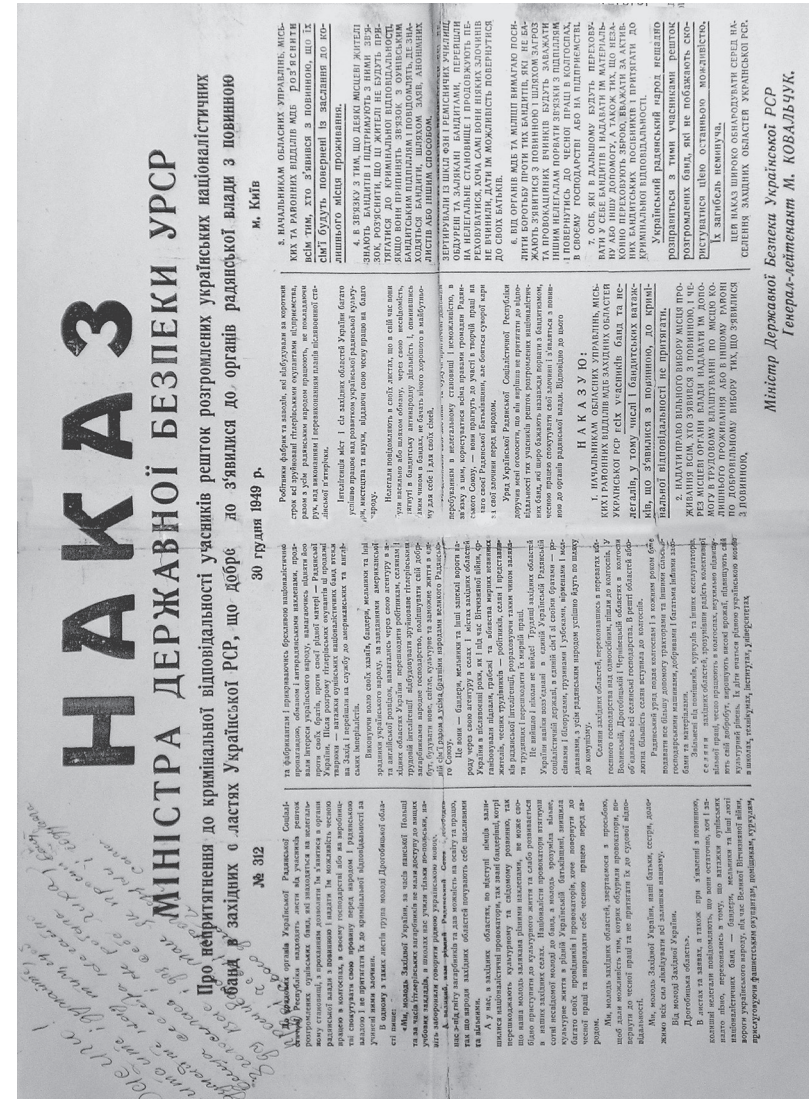
14 лютого 1944 р. було опубліковано звернення Президії Верховної Ради (ВР) і Раднаркому УРСР «До учасників так званих “УПА” та “УНРА”». У кінці звернення відзначено: «Іменем Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки ми гарантуємо всім учасникам так званих “УПА” та “УНРА”, які перейдуть на бік радянської влади, які чесно і повністю порвуть всякі зв'язки з гітлерівцями-оунівцями, які щиро і повністю зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної армії (ЧА) і Радянської влади, цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною»³.

Друге звернення Президії ВР і Раднаркому «До населення західних областей» поширено 27 листопада 1944 р. Текст цього документа за суттю був схожим до попереднього. Тим, хто вийде з лісу, але не пізніше 20 липня 1945 р., обіцяли амністію⁴.

² Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА 1944–1945 рр. // Українська Повстанська Армія в боротьбі проти тоталітарних режимів / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2004. – С. 211.

³ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2001. – Т. 3. – С. 84.

⁴ Там само. – С. 104–116.

18 травня 1945 р. Президія ВР, Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У опублікували третє звернення «До робітників, селян та інтелігенції західних областей України». Останнім днем явки з повинною знов оголошувалося 20 липня 1945 р. До цього дня підпільники мали передати себе разом із зброєю та наявними боєприпасами в руки органів радянської влади⁵. На Львівщині листівки з цим зверненням були поширені тиражем у 150 000 примірників⁶. В інформаційному повідомленні ЦК КП(б)У від 2 червня 1945 р. про реакцію населення західних областей і вояків УПА на третє звернення повідомлялося, що всього у Західній Україні за 11 днів зголосились 944 вояки ОУН та УПА, з цього числа у Львівській області – лише 22 особи⁷.

Четверте звернення Президії ВР УРСР, Раднаркому і ЦК КП(б)У «До населення західних областей Радянської України» було опубліковане 26 лютого 1946 р. У зверненні повстанцям та їхнім помічникам, які підтримують зв'язки з підпіллям, але хочуть припинити боротьбу, пропонувалося допомогти радянській владі швидше покінчити з українсько-німецькими націоналістами в обмін на помилювання⁸.

15 листопада і 1 лютого 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний, а 10 листопада 1946 р. міністр внутрішніх справ УРСР Тимофій Строкач⁹ звернулися з черговими закликами до учасників підпілля припинити боротьбу й обіцянками про амністію тим, хто з'явиться з повинною⁹. У наказах терміну дії амністії не вказували, а самі звернення було поширено великим тиражем у вигляді листівок і плакатів, а також опубліковано в усіх обласних і районних газетах західних областей¹⁰.

У 1949 р. з метою вивести з лісу тих підпільників, які ще там залишилися, було проголошено чергову амністію. Зокрема, 30 грудня був виданий наказ міністра державної безпеки УРСР

⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2001. – Т. 3. – С. 155–159.

⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 218. – Арк. 13.

⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2003. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 421.

⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2001. – Т. 3. – С. 223–230.

* 3 березня 1946 р. відбулась реорганізація народних комісаріатів у міністерства.

⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2003. – Т. 7. – Кн. 4. – С. 217.

¹⁰ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття. – С. 205.

Миколи Ковальчука «Про не притягнення до кримінальної відповідальності учасників розгромлених банд у західних областях України, які добровільно з'явилися до органів радянської влади з повинною»¹¹. Того ж дня у виступі на нараді керівників райкомів та начальників райвідділів МВД, МГБ Львівщини М. Ковальчук окреслив головні кроки щодо виконання цього наказу. На думку міністра, в кожне село області потрібно відправити групу партійно-радянського активу, включивши до її складу червоноармійців, прикордонників, бійців внутрішніх військ, працівників МВД, МГБ і забезпечивши їх прикриттям. Завдання цих груп – роз'яснювати місцевому населенню суть наказу та схилити до явки з повинною підпільників. «Потрібно намалювати їм перспективу – хочеш жити, виходь і явись з повинною, ми чіпати не будемо, інакше тебе чекає куля, а вбивають їх багато, про це знає підпілля і легальні бандити, що переховуються в селах»¹². Враховуючи можливість явки повстанців у сільради, потрібно було їх забезпечити працівниками МГБ, червоноармійцями. В разі явки бандерівців, не рекомендувалося їх допитувати, а лише записати вихідні дані і місце, де вони планують легально проживати.

Активну роз'яснювальну роботу проводили з родинами повстанців. Зокрема, їм пропонували повідомити родичів, які досі перебувають у формаціях ОУН та УПА, про «гуманний акт Радянського Союзу» та схилити їх до явки з повинною¹³.

Для більш цілеспрямованої роботи потрібно було укласти списки членів українського визвольного руху, а також тих, хто їм допомагав. 15 січня 1945 р. начальник Львівського обласного Управління НКВД Євген Грушко видав наказ про проведення з 25 січня по 15 лютого того ж року у всіх населених пунктах по сімейної реєстрації всіх жителів віком від 15 років. У наказі зазначалося, що в разі встановлення члена сім'ї, який перебуває «в банді», голові сім'ї під розписку треба пропонувати доставити цю особу в реєстраційний пункт міліції, інакше всю сім'ю трактували як сім'ю «бандита» і могли її притягнути до відповідальності аж до

¹¹ Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень / Відп. ред. М. Івасюта. – Львів, 1974. – С. 190.

¹² ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 90. – Арк. 110.

¹³ Ткачук А. В. Перед судом історії. – Київ, 2000. – С. 202.

виселення. Тих осіб, котрі вийшли з підпілля і повстанських відділів та явилися у реєстраційні пункти, згідно з наказом, слід було зареєструвати до мобілізації в Червону армію як добровольців¹⁴.

На одній з нарад партійних керівників та начальників райвідділів НКВД та НКГБ щодо протиповстанської боротьби, яка відбулася 25 січня 1945 р., секретар Львівського обкому КП(б) У Іван Грушецький заявив: «Проведення обліку і реєстрації населення дасть нам позитивний наслідок і поставить в такі умови тих, хто ховається, що вони мусять з'явитися з повинною»¹⁵. Керівник Львівщини не помилився. У донесенні про боротьбу з «українсько-німецькими націоналістами» у Львівській області, датованому березнем 1945 р., сказано, що на середину лютого 1945 р. в ході реєстрації населення Львівської області (з січня того ж року) було виявлено 7 370 нелегалів, відібрано підписок від 6 718 сімей, явилось з повинною 645 підпільників і повстанців, 4 303 особи, які ухилялися від призову до ЧА¹⁶.

Окрім звернень центральних органів УРСР, поширювано схожі закликами місцевих владних інституцій у вигляді листівок і навіть листів, надісланих безпосередньо кожному виявленому внаслідок перепису учасникові визвольного руху¹⁷. Наприклад, 17 вересня 1944 р. поширено звернення Львівського сільського райкому та райвідділу НКВД до тих жителів с. Рокитне, які були в ОУН та УПА. В документі вказувалося, що радянська влада прощає їм усі провини та закликає явитися зі зброєю в райвідділ НКВД, де вони зможуть отримати документи на право проживання, які підтверджуватимуть особу. Листівки з текстом цього звернення повинні були слугувати перепусткою для входу в населений пункт за місцем проживання і явки з повинною у Львівський сільський райвідділ НКВД¹⁸.

Та найефективнішим методом схилити учасників визвольного руху до явки з повинною була колективна відповідальність сімей та родин за належність одного з їхніх членів до антикомуністичного руху. Як заявив І. Грушецький на одному з виступів: «Най-

більш болюче місце для бандита – це сім'я»¹⁹. І цю слабіну органи НКВД та НКГБ використали вповні.

24 грудня 1944 р. в Глинянському районі енкаведисти відібрали 40 сімей бандерівців для виселення, і вже за кілька днів з повинною явилися четверо повстанців²⁰. У кількох селах Сокальського району в січні 1945 р. було проведено збори родин упівців та членів ОУН, на яких їм заявили, що коли їхні рідні не прийдуть з повинною, то цілі сім'ї вишлють до Сибіру. Вже наступного дня в одному з сіл явилось 17 нелегалів²¹. У результаті реєстрації населення Лопатинського району станом на 20 лютого 1945 р. за 23 сільрадами було виявлено 397 нелегалів. Від 157 сімей було взято підписки про те, що їхні батьки, брати, чоловіки повинні явитись до радянських органів, в іншому разі ці сім'ї будуть вислані до Сибіру. В підсумку за кілька днів явилися 84 нелегали²².

Коли ж підпільники, котрі являлися з повинною до радянських органів, дізнавалися про те, що їхні родини вже виселили до Сибіру, тоді вони просили повернути сім'ї із заслання, і в більшості випадків це було зроблено. Скажімо, в Радохівському районі з 10 січня по 20 лютого 1945 р. було виселено у східні регіони СРСР 145 сімей повстанців, але 87 повернуто назад²³; у Глинянському районі станом на 25 січня 1945 р. депортували 156 сімей підпільників, а після явки з повинною 95 із них повернули. Хоча у відповідь на прохання деяких учасників ОУН і УПА повернути їхні родини із заслання керівник Львівщини І. Грушецький зазначив: «Ці сім'ї були вислані за те, що вони були в банді, і про їх повернення не може бути й мови»²⁴.

У наказі від 30 грудня 1949 р. міністр державної безпеки УРСР М. Ковальчук гарантував повернення із далеких районів СРСР сімей тих підпільників, які являться з повинною до органів радянської влади²⁵.

¹⁹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 192. – Арк. 82.

²⁰ Там само. – Спр. 61. – Арк. 49.

²¹ Там само. – Спр. 190. – Арк. 19.

²² Там само. – Спр. 194. – Арк. 10.

²³ Там само. – Спр. 194. – Арк. 18.

²⁴ Там само. – Спр. 192. – Арк. 17.

²⁵ Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень. / Відп. ред. М. Івасюта. – Львів, 1974. – С. 190.

¹⁴ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 89.

¹⁵ Там само. – Спр. 192. – Арк. 84.

¹⁶ Там само. – Спр. 213. – Арк. 26.

¹⁷ Там само. – Спр. 198. – Арк. 30.

¹⁸ Там само. – Спр. 66. – Арк. 21.

Непоодинокими були випадки, коли, повертаючись із заслання, родина повстанця, що явився з повинною, отримувала тільки частину конфіскованого майна, бо решта була розкрадена, розділена між тими, хто проводив виселення та описував вилучені речі²⁶.

На ефективності колективної відповідальності сімей, члени яких були в ОУН чи УПА або активно підтримували цей рух, наголошено в доповідній І. Грушецького та Є. Грушка керівництву УРСР, датованій березнем 1945 р.: «Як показала практика нашої роботи, одним з найбільш ефективних засобів боротьби з оунівськими бандитами є виселення сімей нелегалів [...] В тих районах, де приймалися енергійні заходи по виселенню сімей активних бандитів, там ми маємо найбільш високі цифри явки з повинною». Далі в документі наведено такі дані: на 15 березня 1945 р. в Золочівському районі одночасно було піднято на виселення 131 сім'ю, в результаті чого явилось з повинною 255 підпільників; у Перемишлянському районі підготовлено до заслання 152 сім'ї, як наслідок – явилися 490 повстанців²⁷. Ті, хто вийшли з підпілля, заявляли: «Краще йти в Червону армію, ніж знати, що наші сім'ї будуть репресовані»²⁸.

Родини повстанців органи НКВД-МВД та НКГБ-МГБ використовували не лише як заручників. Частими цілеспрямованими бесідами їх намагались переконати, що будь-який спротив радянській владі марний і єдиний вихід із такої ситуації – явка з повинною родичів. Найкращою нагодою для таких розмов були масові виклики місцевого населення в райвідділи карально-репресивних органів. Результативність цих заходів була різною і залежала від того, наскільки працівникам цих структур вдавалося бути переконливими. Наприклад, начальник Радохівського райвідділу МВД Просфілов на обласній нараді 3 грудня 1946 р. зазначив, що явка з повинною в районі була результатом саме великої кількості викликів до райвідділу місцевих жителів²⁹. Натомість у Винниківському районі райвідділ НКВД опрацював

близько 200 осіб «підзвітного елементу», але необхідних результатів не отримав³⁰.

Масово члени ОУН та вояки УПА стали являтися до радянських органів влади в ході масштабних чекістсько-військових операцій, облав, блокад. Часті збройні зіткнення з підрозділами ЧА, внутрішніх військ НКВД, прикордонних військ завдавали значних втрат українському визвольному рухові, змушували повстанців до частих маршів, постійного фізичного та емоційного напруження. Широка мережа агентури, яка проникла в підпільні структури, теж працювала на посилення зневіри у подальшій боротьбі та взаємну недовіру. В інформації завідувача оргінструкторського відділу Львівського обкому Івана Богородченка секретарю обкому «Про злодіяння українсько-німецьких націоналістичних банд в Львівській області», датованій кінцем 1944 р., зауважено: «Посилення збройної боротьби, а також негативне відношення більшої частини населення до бандитських дій [...], викликає в ряді випадків розкладання серед бандитів, втечу з банд і явку з повинною в органи [...]»³¹. У звіті керівництва Городоцького району до обкому Львівщини (січень 1945 р.) зазначено: «Після проведення заходів, направлених на ліквідацію діючих бандитських угруповань, бачачи неминучість своєї загибелі, вигнані з лісів і барлог холодом, багато бандитів ідуть з банд і являються з повинною»³². На початок січня 1945 р. в цьому районі явилися з повинною 503 повстанці та підпільники, з них за грудень – 56 осіб. У результаті прочісування лісових масивів та населених пунктів області станом на 10 січня 1945 р. явився з повинною 4 281 «бандит, бандпособник, дезертир і той, хто ухилився від призову до Червоної армії»³³.

У Бібрському районі перед початком військових операцій у селах проводили загальні збори, на яких роз'яснювали звернення уряду УРСР, наслідки для нелегалів, їхніх родин у разі ігнорування цих звернень. Це також були ефективні заходи зі схиляння до явки з повинною³⁴. В ході чекістсько-військової опе-

²⁶ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 318. – Арк. 179.

²⁷ Там само. – Спр. 213. – Арк. 26–27.

²⁸ Там само. – Спр. 61. – Арк. 63зв.

²⁹ Там само. – Спр. 409. – Арк. 11.

³⁰ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 409. – Арк. 32.

³¹ Там само. – Спр. 66. – Арк. 65.

³² Там само. – Спр. 61. – Арк. 57.

³³ Там само. – Спр. 213. – Арк. 21.

³⁴ Там само. – Спр. 213. – Арк. 27.

рації, що тривала в цьому районі взимку 1945 р. протягом 10 днів 807 учасників антикомуністичного руху і тих, хто ухилявся від призову до війська, прийшли з повинною³⁵.

Непоодинокими були випадки, коли члени ОУН, приходячи з повинною, намагалися приховати зброю, вважаючи, що, видавши себе за нелегалів чи тих, хто ухилявся від мобілізації, дістануть меншу кару, ніж за участь в упівських підрозділах і оунівській мережі. В інформації І. Богородченка «Про настрої і реагування українсько-німецьких націоналістів на явку з повинною...» від 27 липня 1945 р. вказано, що «характерним є явка бандитів з повинною без зброї і не в свій райцентр, а в інші і навіть в м. Львів, де заявляють про те, що в бандах УПА ніколи не були, а лише ухилялись від призову до Червоної Армії»³⁶.

Водночас спостерігалась і протилежна тенденція – людей, котрі перебували на нелегальному становищі, радянська влада зараховувала до числа повстанців або членів ОУН і, відповідно, арештовувала. Репресій зазнавали їхні родини. Наприкінці війни і в перші повоєнні роки по лісах та населених пунктах переховувалася значна кількість людей – особи, які раніше співпрацювали з німецькою адміністрацією, родичі підпільників тощо. Ці люди не були учасниками антикомуністичного руху, хоча, подекуди, й підтримували контакти з окремими повстанцями. В ході масштабних прочісування, обшуків і перевірок сіл та містечок більшість із них були виявлені (чи самі явилися в органи НКВД, НКГБ) та заарештовані як «учасники націоналістичних банд». Це пояснює таку велику кількість ліквідованих повстанців і підпільників та тих, хто явився з повинною, в радянських звітних документах повоєнного періоду.

Також ті, хто явився з повинною на доручення підпільного керівництва, не здавши зброї, могли надалі виконувати антирадянські дії – вже на легальному становищі. Працівник Львівського облуправління НКВД в одному зі звітів від 1945 р. зазначив: «Дуже багато з них (підпільників, що явилися з повинною. – Р. Т.), які не здали зброї, ще затаїлись в душі і намагаються нам шкодити в проведених заходах, не залишили свого зв'язку з бандитами»³⁷.

Є. Грушко у 1944 р. в одному з донесень вказував на необхідність при явці з повинною до радянських органів здавати зброю³⁸. На нараді керівників райкомів та начальників райвідділів Львівської області, що проходила 23 липня 1945 р., І. Грушецький висловився за те, щоб зараховувати до осіб, котрі явилися з повинною, лише тих, хто розповіли усю відому їм інформацію про підпілля і здали зброю, в іншому разі не видавати документів³⁹. Начальник облуправління МГБ Воронін на нараді 3 грудня 1946 р. «Про хід ліквідації українських буржуазних націоналістів [...]» висловився за те, щоб підпільників, котрі, являючись з повинною, не здають зброї, допитувати про місце, де вона захована і чому не здана, а в окремих випадках навіть пропонувати не приймати явки з повинною і змушувати принести зброю⁴⁰.

Після кількох років боротьби з українським визвольним рухом керівники МВД та МГБ послабили свої вимоги. 30 грудня 1949 р. міністр державної безпеки М. Ковальчук на нараді керівництва Львівської області зазначив, щоби зброї від тих, хто явився з повинною, не вимагали, якщо вони самі її не принесли⁴¹.

Траплялися й випадки, коли члени підпілля не лише здавали свою зброю, але й виказували місця відомих їм складів. Наприклад, 30 листопада 1944 р., за свідченням повстанця І. Чучмана, який прийшов з повинною, був виявлений великий склад з озброєнням і боеприпасами в Лонівському лісі Перемишлянського району. Звідси вилучено 136 гвинтівок, 25 ручних кулеметів, 2 батальйонних міномети, 15 000 набоїв до гвинтівок, 60 гранат, мін та інше майно⁴².

Якою ж була чисельність повстанців і підпільників, що явилися з повинною?

Незважаючи на те, що у звітах радянських органів часто міститься суперечлива інформація, а також немає поділу тих, хто прийшов із повинною на повстанців, дезертирів, осіб, які ухилялися від призову, нелегалів тощо, все ж таки з наведених

³⁸ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 55. – Арк. 80.

³⁹ Там само. – Спр. 198. – Арк. 18.

⁴⁰ Там само. – Спр. 409. – Арк. 67.

⁴¹ Там само. – Оп. 3. – Спр. 90. – Арк. 115.

⁴² Там само. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 180.

³⁵ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 23.

³⁶ Там само. – Спр. 213. – Арк. 124.

³⁷ Там само. – Спр. 200. – Арк. 131.

у цих документах даних можна скласти принаймні загальне уявлення про масштаби заходів радянської влади.

У політінформації про хід роз'яснення звернення Президії ВР УРСР від 27 листопада 1944 р. на ім'я М. Хрущова подано дані, що лише з 27 листопада по 25 грудня 1944 р. в області явилось 1 149 «колишніх бандерівців»⁴³. У довідці про боротьбу з українським визвольним рухом із 3 серпня 1944 р. по 5 травня 1946 р. вказано: в області явилось 23 988 «бандитів і нелегалів», з них у 1944 р. – 2 853 особи, у 1945 р. – 20 612 осіб, у 1946 р. – 423 особи⁴⁴. Відповідно до інформації облуправління НКВД, на середину вересня 1945 р. в області явилось з повинною більше 20 тис. осіб⁴⁵. У звітах місцевих органів знаходимо й інші дані, наприклад, що з 10 січня по 15 лютого 1945 р. по області явилось з повинною 11 576 учасників ОУН та УПА, дезертирів, тих, хто ухилявся від призову до Радянської армії, інших нелегалів⁴⁶. В одній з довідок про боротьбу радянської влади з ОУН та УПА зазначено: за 1944 р. явилось 3 677 повстанців та пособників (убито 12 612 осіб, арештовано 5 193 особи); за 1945 р. явилися 4 443 особи (відповідно – 7 677 та 4 008 осіб); за 1946 р. – 558 осіб (1 745 та 1 119); за 1947 р. – 88 осіб (611 і 2 528); разом із серпня 1944 р. по 1 січня 1948 р. явилось 8 766 учасників ОУН та УПА і тих, хто допомагав їм; убито 22 615 осіб, арештовано 12 848 осіб⁴⁷.

Щодо наступних років, то у звітній інформації за 1950 р. зазначено, що у Львівській області явилась з повинною 1 471 особа⁴⁸. Сприяло цьому видання наприкінці 1949 р. наказу М. Ковальчука про непритягнення до відповідальності цих людей. Як наслідок, лише за перший тиждень січня 1950 р. в області явилися 180 підпільників і дезертирів⁴⁹.

Загалом, беручи до уваги інформацію радянських документів, а також фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, згідно з яким

протягом 1944–1956 рр. в західних областях УРСР вийшли з повинною 76 753 оунівці, вояки УПА та симпатички націоналістичного підпілля⁵⁰, припускаємо, що на Львівщині їхнє число склало 12–15 тис. Також із цих даних видно, що кількість тих, хто явився з повинною, була меншою, ніж число вбитих та схоплених повстанців і «пособників». Це дозволяє зробити висновок, що в рядах українського визвольного руху переважали люди, віддані ідеї незалежності України, стійкі у своїх переконаннях.

Вважаємо за потрібне зупинитись на подальшій долі тих повстанців і підпільників, які явилися з повинною до радянських органів. Було б наївно вважати, що НКВД й НКГБ просто відпускали своїх найзапекліших ворогів. На одній з обласних нарад радянсько-партійного апарату та начальників райвідділів міліції у 1945 р. І. Грушецький поставив вимогу використовувати колишніх оунівців, які хочуть реабілітуватися перед радянською владою⁵¹.

Найчастіше комуністичний режим використовував тих, хто явився з повинною, для агітаційно-пропагандистської роботи серед населення області з метою схилити до явки тих членів ОУН та УПА, які ще залишались у підпільній мережі. Популярними були колективні звернення, статті, листівки з підписами колишніх повстанців. Наприклад, у 1945 р. в Бібрському районі було поширено «Наше слово до тих, хто ще в сілах і схронах» за підписами 665 колишніх учасників підпілля, в якому, зокрема, писалося: «Рятуйте своє життя, поривайте зв'язок з бандитами, вас чекає ваша сім'я, ваші діти, ідіть до них. Радянська влада візьме вас під свій захист. Адже ми прийшли з повинною до радянської влади і нам залишено життя, ми вільні»⁵². В Олеському районі чималим тиражем видрукувано листівки зі зверненнями колишніх керівників визвольного руху⁵³, поширено звернення «До всіх обдурених, що перебувають у лісах і схронах – наш заклик»⁵⁴. У 1946 р. в Краснянській районній газеті було опублі-

⁴³ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 44.

⁴⁴ Там само. – Спр. 436. – Арк. 88.

⁴⁵ Там само. – Спр. 200. – Арк. 131.

⁴⁶ Там само. – Спр. 194. – Арк. 35.

⁴⁷ Там само. – Оп. 2. – Спр. 479. – Арк. 16.

⁴⁸ Там само. – Оп. 3. – Спр. 460. – Арк. 55.

⁴⁹ Там само. – Спр. 472. – Арк. 269.

⁵⁰ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – Київ, 2005. – С. 34–35.

⁵¹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 44.

⁵² Там само. – Спр. 61. – Арк. 84.

⁵³ Там само. – Спр. 472. – Арк. 15.

⁵⁴ Там само. – Спр. 61. – Арк. 85.

ковано звернення колишніх підпільників до членів ОУН та вояків УПА припинити боротьбу та прийти з повинною⁵⁵.

Також тих, хто явився з повинною, змушували виступати на мітингах, зборах жителів сіл та містечок із «розкаянням за вчинені злочини і викриттям зрадницької діяльності українсько-німецьких націоналістів»⁵⁶. Особливо ефективними були виступи колишніх командирів місцевих повстанських відділів. І. Богородченко в одному зі звітів до керівництва обкому зазначав: «Подібне викриття керівників банд робить великий вплив на населення і є одним з кращих видів викриття банд УПА»⁵⁷. Наприклад, у с. Унів Перемишлянського району після виступу з каяттям колишнього сотенного УПА на зборах селян явилися з повинною 52 підпільники⁵⁸. В тому ж районі в березні 1945 р. явився один із вояків польової жандармерії місцевого відділу УПА, котрий потім ходив з енкаведистами до родин, члени яких, за його інформацією, були в підпіллі, й закликав, щоб ті виходили з повинною, бо інакше їхні сім'ї будуть виселені⁵⁹.

Інколи для того, щоб довести щирість каяття представники радянської влади змушували членів ОУН та УПА, котрі явилися, повернутись до своїх відділів і привести інших учасників підпілля⁶⁰ або знищити кількох із них⁶¹.

Також колишніми підпільниками поповнювалася агентурно-інформаторська мережа органів НКВД-НКГБ. У звіті керівництва Львівської області до М. Хрущова зазначено: «Обкомом і УНКВД-НКДБ прийняті заходи до отримання кваліфікованої агентури з середовища колишніх активних бандитів, що здатні проникати в підпілля [...]. З цієї категорії агентури створювались спеціальні бойові групи по фізичному знищенню керівників банд»⁶². Показовою є така інформація: за відомостями, отриманими від одного колишнього підпільника, який після явки став таємним співробіт-

ником Бродівського райвідділу МГБ, протягом 1945–1950 рр. було заарештовано 40 оунівців; за свідченнями іншого виведено з повинною більше 50 підпільників⁶³. Хоча не всі такі агенти працювали ефективно. В одній з інформацій за 1950 р. відзначено, що «часто поповнюємо свою мережу за рахунок людей – вихідців з банд, ці люди бувають дворушниками або дають свідчення постфактум»⁶⁴.

Повстанців, які явилися з повинною, активно залучали до військових та агентурно-бойових груп⁶⁵. І. Грушецький говорив, що «треба йти сміливіше на організацію боївок з бандитів, що зараз дали згоду йти з нами, щоб іскупити свою вину»⁶⁶, оскільки вони добре знали оунівську та упівську тактику, тутешнє населення, добре орієнтувались на місцевості, і навіть досвідченим підпільникам було вкрай важко розпізнати таку псевдобойовку.

Колішніх повстанців також залучали до винищувальних батальйонів («стрибків»)⁶⁷, хоча згодом, у результаті чисток особового складу цих батальйонів, більшість із них була відсіяна як ненадійний елемент.

Радянській владі було відомо, що під виглядом явки з повинною керівництво визвольного руху намагалося легалізувати частину своїх членів, вживити до радянсько-партійної системи задля її підриву, здійснення диверсій, збору інформації тощо. Щоб перевірити щирість намірів колишніх повстанців, навколо них розгортали агентурну мережу, були випадки, коли їх допитували псевдобойовки Служби безпеки ОУН⁶⁸.

У 1950 р. в одному з обласних звітів писалося: «Про роботу тих, хто явився з повинною, на підприємствах чи в колгоспах ми нічого не знаємо [...]. Завдання райвідділів МВД і райкомів – перевірити, як ведуть себе вони. Якщо не виконують наказу – провести збори і попередити [...] хто чесно не працює – на загальних підставах підлягатиме виселенню чи притягненню до судової відповідальності»⁶⁹.

⁵⁵ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 475. – Арк. 226.

⁵⁶ Там само. – Спр. 406. – Арк. 34.

⁵⁷ Там само. – Спр. 66. – Арк. 66.

⁵⁸ Там само. – Спр. 213. – Арк. 27.

⁵⁹ Там само. – Спр. 213. – Арк. 65.

⁶⁰ ДАЛО. – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 13.

⁶¹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 408. – Арк. 6.

⁶² Там само. – Спр. 213. – Арк. 23.

⁶³ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 469. – Арк. 79, 222.

⁶⁴ Там само. – Спр. 441. – Арк. 76.

⁶⁵ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 435. – Арк. 61.

⁶⁶ Там само. – Спр. 194. – Арк. 51.

⁶⁷ Там само. – Спр. 194. – Арк. 47.

⁶⁸ Там само. – Спр. 422. – Арк. 44.

⁶⁹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 441. – Арк. 154.

Повстанці та підпільники, що залишилися на нелегальному становищі, жорстоко розправлялися з тими, хто явився з повинною та пішов на співпрацю з ворогом. Часто, коли не було можливості вбити зрадника, під удар попадала його родина. Про значну кількість убивств серед колишніх бандерівців писав навіть нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний у газетній статті «Сильніше удар по найлютіших ворогах українського народу – українсько-німецьких націоналістах»⁷⁰.

Підсумовуючи, відзначимо, що в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних причин радянській владі вдалося схилити до явки з повинною значну кількість членів ОУН та бійців УПА. Але цей процес, окрім негативних сторін (вплив на чисельність та моральний стан учасників українського визвольного руху), мав і позитивні. По-перше, з лав антикомуністичного руху відсіявся нестійкий елемент – ті, хто потрапив туди випадково в ході війни або ж хто воював проти німецьких загарбників і не хотів спрямовувати зброю проти Червоної армії. Як наслідок – міцніше згуртувалися підпільники, які залишилися в цих лавах. Окрім того, під виглядом явки з повинною виходили важкохворі повстанці або ж ті, хто мали завдання організувати резервну оунівську мережу серед легальних жителів, чи пробратись до радянських органів для збору інформації та здійснення диверсій. У результаті багато з них дожили до проголошення незалежності України і, як очевидці, розповіли своїм нащадкам про тогочасні події.

ОЛЕКСАНДР ПАГІРЯ

ПЕРЕГОВОРИ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ ОУН ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИМИ КОЛАМИ РУМУНІЇ У 1943–1944 РОКАХ

Проблема міжнародної діяльності Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА) в роки Другої світової війни привертає сьогодні все більшу увагу істориків, науковців, журналістів та дипломатів. Саме тоді український визвольний рух де-факто став суб'єктом міжнародної політики. Під час Другої світової війни та в перше повоєнне десятиріччя представники ОУН та УПА на рівноправних засадах провадили мирні переговори з керівниками різних партизансько-повстанських формацій руху опору Центрально-Східної Європи, з військовими та політичними представниками сусідніх держав, укладаючи при цьому угоди про ненапад та співпрацю, вирішуючи спірні питання у відносинах. У вкрай несприятливих зовнішньополітичних умовах діячі українського визвольного руху обстоювали національні інтереси на міжнародній арені. Так званий «дипломатичний» напрям у діяльності ОУН і УПА став вагомим методом боротьби за утвердження Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

Одним із прикладів «зовнішньої політики» українського націоналістичного підпілля є мирні переговори між представниками ОУН та військово-політичними колами Румунії в 1943–1944 рр. У цій статті ми спробуємо реконструювати румунський вектор «повстанської дипломатії», спираючись на документальні та мемуарні джерела. Серед архівних матеріалів у дослідженні використано протоколи допитів головних організаторів та учасників українсько-румунських переговорів Луки Павлишина та Тимофія Семчишина, які зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, серед опублікованих – спогади керівника референтури зовнішніх зв'язків (Р-33) Проводу ОУН Миколи Лебеда¹ та голови Ініціативного комітету для створення Української Головної Ви-

¹ Літопис УПА. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 4: Документи і спогади. – Торонто; Львів, 2001. – С. 123–125.

⁷⁰ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 87.